

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การวิจัยและพัฒนาจิตตปัญญาศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาไทย” มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ประมวลวิเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับจิตตปัญญาศึกษาที่สถาบันอุดมศึกษาต่าง ๆ ดำเนินการอยู่ และ 2) วิจัยและพัฒนากระบวนการเรียนรู้บนฐานจิตตปัญญาที่มหาวิทยาลัยมหิดลจัดขึ้นโดยการศึกษากรณีตัวอย่าง เพื่อสร้างความเข้าใจในประเด็นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้จิตตปัญญาศึกษาในมหาวิทยาลัยมหิดลว่าทำได้อย่างไร ด้วยเงื่อนไขปัจจัยใด และศึกษาผลของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้จิตตปัญญาศึกษาโดยประเมินจากการเปลี่ยนแปลงของผู้เรียน

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในเชิงการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) มีการดำเนินการวิจัย 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 (R1) การศึกษาเอกสารเพื่อให้ได้ข้อมูลแนวคิดเกี่ยวกับจิตตปัญญาศึกษา แนวทางการจัดการศึกษา กระบวนการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษา และปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการศึกษาแบบจิตตปัญญาศึกษา ในสถาบันอุดมศึกษาจากนานาประเทศ

ขั้นตอนที่ 2 (D1) เข้าร่วมกระบวนการการอบรมพัฒนาผู้สอนและสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในชั้นเรียนที่เลือกเป็นกรณีตัวอย่าง (R2)

ขั้นตอนที่ 3 (D2) การประชุมผู้เชี่ยวชาญเพื่อขอข้อเสนอแนะต่อผลการวิจัย

ขั้นตอนที่ 4 สรุปผลการวิจัยและจัดทำรายงานการวิจัย

การวิจัยแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียด ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 (R1) การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เพื่อให้ได้ข้อมูลแนวคิดเกี่ยวกับจิตตปัญญาศึกษา แนวทางการจัดการศึกษา กระบวนการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษา และปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการศึกษาแบบจิตตปัญญาศึกษา ในสถาบันอุดมศึกษาจากนานาประเทศ โดยมีขั้นตอนและวิธีการศึกษา ดังนี้

1.1 ข้อมูลที่สืบค้น ศึกษาจากเอกสารที่นำเสนอแนวคิด แนวทาง และกระบวนการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education) ได้แก่ บทความวิชาการ ตำรา บทสัมภาษณ์ งานวิจัยทั้งที่เป็นหนังสือ และจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ CD-ROM และเว็บไซต์ เอกสาร

เกี่ยวกับแนวทางการจัดการศึกษาแบบจิตตปัญญาศึกษาที่องค์กร หรือสถาบันต่างๆ ที่จัดการศึกษาแบบจิตตปัญญาศึกษา รวมถึงทำให้สัมภาษณ์จากการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง

1.2 แหล่งข้อมูลสำคัญ ศึกษาจากเอกสารงานวิจัยหรือบทความของสถาบันการศึกษา หรือองค์กรที่จัดการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษาในต่างประเทศ โดยแบ่งออกเป็น

- เอกสารงานวิจัย หรือบทความของสถาบันการศึกษาและมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่จัดการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษาในต่างประเทศ เช่น มหาวิทยาลัยนาโรปะ มหาวิทยาลัยพุทธฉือจี้ มหาวิทยาลัยโตรอนโต Sathya Sai Institute of Higher Learning และ California Institute of Integral Studies เป็นต้น

- เอกสารงานวิจัย หรือบทความของหน่วยงาน องค์กร ที่จัดการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษาในต่างประเทศ เช่น Center of Contemplative Mind in Society และ Five Wisdom Institute

1.3 การคัดเลือกเอกสาร พิจารณาจากเอกสารที่มีความน่าเชื่อถือ โดยให้ความสำคัญกับผู้เขียนที่มีประสบการณ์และมีบทบาททางวิชาการเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องตรงตามเนื้อหา อีกทั้งให้ความสำคัญด้านแหล่งผลิตที่เป็นหน่วยงาน ที่มีบทบาทในการจัดพิมพ์เอกสารทางวิชาการ ข้อมูลด้านการวิจัย และวิทยานิพนธ์ได้ตรวจสอบจากสถาบันการศึกษาที่น่าเชื่อถือ เป็นที่ยอมรับ นอกจากนี้ยังมีผู้เชี่ยวชาญที่ได้ชี้แนะเอกสารที่มีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัยให้ผู้วิจัยได้ศึกษาเพิ่มเติม

1.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารเพื่อใช้ในการวิจัย รวมถึงข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ หรือการบันทึกของผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยประมวลข้อมูลที่สืบค้นมา จัดจำแนกประเภทข้อมูลเพื่อทำการวิเคราะห์ตามประเด็นต่างๆ ที่กำหนดไว้ตามกรอบแนวคิดในการวิจัย

1.5 การวิเคราะห์ข้อมูล ดำเนินการประมวลผลข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร นำมาวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) เพื่อหาแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาในปรัชญาและพันธกิจของสถาบัน ศึกษาแนวทางการจัดการศึกษา และกระบวนการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษา และศึกษาในประเด็นที่สนใจศึกษาตามกรอบแนวคิดการวิจัย ได้แก่

1.5.1 ปัจจัยภายในที่มีผลต่อการจัดการศึกษาแบบจิตตปัญญาศึกษา หมายถึง คุณสมบัติของนักศึกษาที่ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษา ได้แก่ การใคร่ครวญ การเห็นเชื่อมโยง การคิดเชิงวิพากษ์ และการมีวิจารณญาณ

1.5.2 ปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการจัดการศึกษาแบบจิตตปัญญาศึกษา หมายถึง ตัวผู้สอน กิจกรรม รูปแบบ วิธีการหรือกระบวนการในการจัดการเรียนการสอนที่ส่งผล

ให้เกิดการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษา ได้แก่ การเรียนรู้แบบองค์รวม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้
กัลยาณมิตร

1.5.3 ปัจจัยเกื้อหนุนที่มีผลต่อการจัดการศึกษาแบบจิตตปัญญาศึกษา
หมายถึง บรรยากาศสภาพแวดล้อม และโครงสร้างทางการศึกษาที่ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้แบบ
จิตตปัญญาศึกษา

จากนั้น จึงนำข้อมูลที่รวบรวมได้มาเป็นแนวทางในการตั้งข้อสังเกตและเก็บข้อมูลการ
จัดการเรียนการสอนตามแนวจิตตปัญญาศึกษาในสามรายวิชา ของมหาวิทยาลัยมหิดล ใน
ขั้นตอนต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 การวิจัยและพัฒนารูปแบบและกระบวนการเรียนรู้จิตตปัญญาศึกษา

ขั้นตอนการวิจัยและพัฒนารูปแบบและกระบวนการเรียนรู้จิตตปัญญาศึกษา เป็น
การศึกษาจากการเก็บข้อมูลและสังเกตรูปแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนใน
รายวิชา 3 วิชาที่เปิดสอนในมหาวิทยาลัยมหิดล โดยมีขั้นตอนดำเนินการวิจัย ดังนี้

2.1 การคัดเลือกกรณีตัวอย่าง

2.1.1 การคัดเลือกสถานที่เพื่อทำการศึกษา ผู้วิจัยเลือกศึกษา
มหาวิทยาลัยมหิดลเนื่องจากเป็นสถาบันอุดมศึกษาที่ผู้บริหารและคณาจารย์มีความสนใจอย่าง
จริงจังที่จะนำแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยดังที่
ศาสตราจารย์เกียรติคุณพรชัย มาตังคสมบัติ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหิดลได้กล่าวไว้ใน
ที่ประชุมวิชาการประเพณีมหิดล ธรรมศาสตร์ กองทัพเรือ เกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 11 ที่
มหาวิทยาลัยมหิดลว่า “จิตตปัญญาศึกษาเป็นวิธีการที่เราจะแทรกเข้าไปในทุกสาขาวิชาที่เรา
จะจัดการเรียนการสอน เพื่อให้การเรียนการสอนเป็นการเรียนจากของจริง ให้แต่ละคนได้
ไตร่ตรองมีโอกาสคิด ยกระดับจิตใจ...ที่มหิดลเราไม่ใช่นั่งฟังเรื่องทักะการทำกิน แต่เราเป็น
ห่วงเรื่องการยกระดับจิตใจ... นี่เป็นเหตุผลที่ทำให้มหิดลทุ่มเทเรื่องจิตตปัญญาศึกษา”

การแสดงออกถึงความพยายามและความตั้งใจที่จะขับเคลื่อนนโยบายดังกล่าว
ได้ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมจากการที่มีมติของสภามหาวิทยาลัยให้จัดตั้งศูนย์จิตตปัญญา
ศึกษาขึ้นเพื่อพัฒนาและเปิดทำการสอนหลักสูตรจิตตปัญญาศึกษาในระดับปริญญาโท และจัด
ฝึกอบรมเผยแพร่องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับจิตตปัญญาศึกษาให้แพร่หลายออกไปในวงกว้าง
โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่าน อาทิ พระไพศาล วิสาโล ศ.นพ.ประเวศ วะสี ศ.สุมน อมรวิวัฒน์
เป็นที่ปรึกษา

ในช่วงของการริเริ่มโครงการทางมหาวิทยาลัยยังได้มีการร่วมมือกับกลุ่มบุคคล องค์กร เครือข่ายที่สนใจ เป็นผู้ฝึกปฏิบัติและทำงานอยู่ในภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับจิตตปัญญาศึกษามาร่วมประชุมปรึกษาหารือ และเกิดเป็นโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาชุดการเรียนรู้การอบรม และกระบวนการด้านจิตตปัญญาศึกษาขึ้นเพื่อให้ผู้เข้าร่วมแต่ละคนได้ร่วมวิจัยถึงกระบวนการ จิตตปัญญาศึกษาที่มีอยู่หลากหลายโดยการนำตนเองเข้าร่วมเรียนรู้ผ่านกระบวนการ จัด กิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัติจริง ได้มีประสบการณ์ตรง เกิดเป็นชุมชนแห่งการ เรียนรู้ (Community of Practice) และมีการริเริ่มแผนงานจิตตปัญญาศึกษาเพื่อส่งเสริมและ พัฒนาการเรียนรู้ที่ยกระดับจิตสำนึกและปัญญาให้เกิดขึ้นในสังคมไทย

นอกจากนี้ยังมีการเคลื่อนไหวในเรื่องดังกล่าวเริ่มปรากฏให้เห็นในบาง หน่วยงานของมหาวิทยาลัย เช่นคณะแพทยศาสตร์ รามาธิบดี ได้แต่งตั้งคณะกรรมการจิตต ปัญญาศึกษาขึ้นในคณะเพื่อรับผิดชอบในการดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามแนว จิตตปัญญาศึกษา เพื่อปลูกฝัง “การแพทย์ที่เน้นจิตวิญญาณแห่งความเป็นมนุษย์” ให้แก่ นักศึกษาแพทย์ของสถาบัน ดังที่ ศ.นพ. รัชตะ รัชตะนาวิน คณบดีคณะแพทยศาสตร์รามาธิบดี ได้กล่าวไว้ว่า “การปลูกฝังเรื่องการแพทย์ที่เน้นจิตวิญญาณความเป็นมนุษย์ทำได้ไม่ง่าย เราจึง ต้องวางหลักตั้งแต่นักศึกษาเข้ามาเรียนตั้งแต่ปีที่ 1 ในมหาวิทยาลัย เราจะมีกิจกรรมที่เป็นการ เรียนการสอนทั้งในและนอกหลักสูตร ในเรื่องของความเอื้ออาทร ความเสียสละ การปฏิบัติตัว เพื่อสังคม หรือการปฏิบัติต่ออาจารย์ใหญ่ที่ท่านอุทิศร่างกายด้วยความให้เกียรติอย่างยิ่ง” (มติชน, 26 เมษายน 2550 หน้า 33) จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงเห็นสมควรที่จะ ทำการศึกษาเรื่องนี้ในมหาวิทยาลัยมหิดล

2.1.2 การคัดเลือกรายวิชาและคณะวิชา พิจารณาจากอาจารย์ผู้สอนใน มหาวิทยาลัยมหิดลที่มีแนวทางการสอนโดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาคุณค่าความเป็นมนุษย์ในตัว ผู้เรียน และมีประสบการณ์ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการตระหนักรู้แก่ผู้เรียนในวิชา ที่ตนเป็นผู้สอน

คุณสมบัติของอาจารย์ผู้สอน ผู้วิจัยได้คัดเลือกอาจารย์สามท่านใน 3 คณะวิชา ที่เข้า ร่วมในกลุ่มเครือข่ายจิตตปัญญาศึกษาซึ่งล้วนเป็นผู้ที่มีประสบการณ์การฝึกปฏิบัติในการ ยกระดับจิตใจตามแนวทางต่าง ๆ มาเป็นเวลาหลายปี และร่วมอยู่ในโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาชุด การเรียนรู้การอบรมและกระบวนการด้านจิตตปัญญาศึกษา ซึ่งผู้ที่เข้าร่วมโครงการดังกล่าวได้รับการ อบรมและฝึกปฏิบัติกระบวนการทางจิตตปัญญาศึกษาเป็นเวลาประมาณ 1 ปี และถือได้ว่าเป็น ส่วนหนึ่งของการพัฒนาตนเองของอาจารย์ผู้สอนให้มีประสบการณ์การเรียนรู้จากกิจกรรมที่ หลากหลายตามแนวจิตตปัญญาศึกษา

รายวิชาที่ศึกษา ผู้วิจัยเลือกอาจารย์สามท่านที่ยินดีให้ผู้วิจัยเข้าไปศึกษาการจัดกระบวนการเรียนรู้ในรายวิชาที่อาจารย์แต่ละท่านเป็นผู้สอน และเนื่องจากอาจารย์ทั้งสามท่านสังกัดอยู่ในต่างคณะ ต่างสาขา ทำให้สามารถได้ข้อมูลของการจัดการศึกษาตามแนวคิดปัญหาในบริบทที่แตกต่าง ดังนี้

วิชา	คณะ	อาจารย์ผู้สอน
1). เทอร์โมไดนามิกส์ 1	วิศวกรรมศาสตร์	ผศ.ดร.จารุพรรณ กุลดิลก
2). การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	วิทยาศาสตร์	ดร.สรยุทธ รัตนพจนารถ
3). ศาสนาเปรียบเทียบ	สังคมศาสตร์	ผศ.ดร.ปาริชาติ สุวรรณบุบผา

ระยะเวลาที่ศึกษา ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในชั้นเรียนทั้งสามชั้น ในสามคณะ

กรณีตัวอย่างแรก วิชาเทอร์โมไดนามิกส์ 1 ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตเพื่อเก็บข้อมูลเป็นระยะเวลาประมาณ 1 ภาคการศึกษา คือเริ่มตั้งแต่เดือน กรกฎาคม 2549 – กันยายน 2549

กรณีตัวอย่างที่สอง วิชาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตเพื่อเก็บข้อมูลเป็นระยะเวลาประมาณ 1 ภาคการศึกษา คือเริ่มตั้งแต่เดือน พฤศจิกายน 2549 – กุมภาพันธ์ 2550

กรณีตัวอย่างที่สาม วิชาศาสนาเปรียบเทียบ ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตเพื่อเก็บข้อมูลเป็นระยะเวลาประมาณ 5 สัปดาห์ คือเริ่มตั้งแต่เดือน มกราคม 2550 – มีนาคม 2550 เนื่องจากผู้สอนเดินทางไปต่างประเทศในช่วงครึ่งเทอมแรก

2.2 การพัฒนารูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ (D1) โดยมีขั้นตอนดังนี้

2.2.1 ออกแบบกระบวนการเรียนรู้ โดยประจุมร่วมกับอาจารย์ผู้สอนและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ เพื่อหารือเกี่ยวกับแนวทางการจัดการเรียนการสอน โดยคำนึงถึงเงื่อนไขต่าง ๆ ดังนี้

- กำหนดวัตถุประสงค์รายวิชา ต้องคำนึงถึงการที่ผู้เรียนตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาจากภายใน และยังสามารถนำแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาไปเชื่อมโยงและประยุกต์ใช้ในชีวิตของตนได้

- กำหนดขอบเขตเนื้อหาวิชา มีการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของการพัฒนาจิต การเข้าใจธรรมชาติและชีวิต นอกเหนือจากเนื้อหาวิชาที่มีอยู่
- ออกแบบกิจกรรมกระบวนการเรียนรู้ในรายวิชา โดยเป็นกิจกรรมที่เน้นการมีประสบการณ์ตรง การปฏิบัติจริง และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้เกิดการตระหนักรู้
- ออกแบบหรือคัดเลือกสื่อการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ ที่เอื้อต่อการเรียนรู้บนฐานจิตตปัญญาศึกษา
- ออกแบบวิธีการประเมินผล โดยผู้เรียน ผู้สอน ด้วยวิธีการที่หลากหลาย รวมถึงการใช้การบันทึกของนักศึกษา (Experiential Learning Journal) เป็นส่วนหนึ่งของการประเมิน

การประชุมได้จัดขึ้นในช่วงก่อนเปิดภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2549 โดยอาจารย์ผู้สอนแต่ละท่านได้นำเสนอแนวทางการสอนที่จะนำไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนในวิชาของตน ทำให้ได้เป็นโอกาสที่แต่ละท่านได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ถึงประสบการณ์การจัดการเรียนการสอน รวมถึงแนวทางการจัดการเรียนการสอนและผลที่เกิดขึ้นในการสอนครั้งที่ผ่านๆ มาของเพื่อนอาจารย์ในการประชุมครั้งนี้ บรรยากาศในการประชุมเต็มไปด้วยความเป็นกัลยาณมิตรและการแสดงความชื่นชมยินดีต่อกัน รวมทั้งได้เห็นถึงฉันทะและความกระตือรือร้นของผู้สอนที่จะดำเนินการสอนในภาคเรียนที่จะมาถึง

2.2.2 เข้าร่วมในโครงการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมและพัฒนากระบวนการจิตตปัญญาศึกษา ผู้วิจัยได้เข้าร่วมในโครงการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมและพัฒนากระบวนการจิตตปัญญาศึกษาร่วมกับอาจารย์ผู้สอนทั้งสามท่านและเครือข่ายจิตตปัญญาศึกษา ทำให้ได้มีโอกาสเรียนรู้แนวทางการจัดกระบวนการจิตตปัญญาศึกษาด้วยประสบการณ์ตรง และได้ร่วมแสดงความคิดเห็น ปรีกษาหารือ รวมถึงถอดบทเรียนเกี่ยวกับการจัดกระบวนการเรียนรู้จิตตปัญญาศึกษาอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาประมาณ 1 ปี หลังจากที่ได้เข้าร่วมกระบวนการแต่ละครั้ง ผู้สอนแต่ละท่านได้นำเอากิจกรรมที่ได้เรียนรู้มาใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยมีการปรีกษาหารือร่วมกับผู้วิจัยถึงวิธีการจัด และความเหมาะสมในการนำมาใช้ ทำให้ได้เห็นถึงจิตวิญญาณของความเป็นครูผู้ซึ่งเมื่อได้เรียนรู้ ได้รับประสบการณ์ใดที่เป็นประโยชน์ ย่อมต้องการถ่ายทอดสิ่งที่เห็นว่าดีนั้นให้แก่ศิษย์อยู่เนืองนิจ

2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล (R2)

2.3.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยทำการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในชั้นเรียนทั้งสามรายวิชา โดยนำกรอบแนวคิดในการวิจัย และใช้แนวทางการสังเกต 6 ประเภท (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2531: 50 – 52) ในการสังเกตเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดกระบวนการเรียนรู้บนฐานจิตตปัญญาศึกษา และผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ โดยผู้วิจัยได้ทำการสังเกตสิ่งต่างๆ ดังต่อไปนี้

- 1) การแสดงออก (acts) เช่น การฟัง การพูด การตั้งคำถาม วิธีการสื่อสารของผู้สอน สีนหน้าท่าทางในขณะที่ทำกิจกรรมของผู้เรียนและผู้สอน
- 2) กิจกรรม (activities) เช่น กิจกรรมการเรียนการสอน กิจกรรมนอกหลักสูตรต่างๆ อาทิ การฝึกสมาธิ การไปเข้าร่วมฝึกอบรมเจริญสติ การฟังการบรรยายจากวิทยากร สุนทรียสนทนา เป็นต้น
- 3) ความหมาย (meaning) คือการที่อาจารย์และนักศึกษาอธิบายหรือสื่อสารหรือให้ความหมายเกี่ยวกับการกระทำ และ/หรือ กิจกรรม เป็นการให้ความหมายในลักษณะที่เกี่ยวกับโลกทัศน์ ความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐาน ซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้เรียน ผู้สอนและการวิเคราะห์เนื้อหาในการเขียนบันทึก (Experiential Learning Journal)
- 4) ความสัมพันธ์ (relationship) เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน ผู้เรียนกับผู้เรียนด้วยกัน หรือ ผู้เรียนกับคนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเช่นวิทยากร เป็นต้น
- 5) การมีส่วนร่วมในกิจกรรม (participation) เป็นการมีส่วนร่วมในชั้นเรียนของนักศึกษา การทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การสมาธิ การสนทนาในวงสุนทรียสนทนา การไปเรียนนอกสถานที่ เป็นต้น
- 6) สภาพสังคม (setting) เช่น บรรยากาศ สภาพแวดล้อมของสถานที่ที่มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน หรือกิจกรรมนอกหลักสูตร ได้แก่ในห้องเรียน สวนสาธารณะต่างๆ สถานที่ฝึกอบรมเจริญสติ

ในการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม นอกจากที่ผู้วิจัยจะได้เข้าร่วมสังเกตในชั้นเรียนอย่างสม่ำเสมอแล้ว ผู้วิจัยยังได้ร่วมในกิจกรรมที่จัดขึ้นโดยบางครั้งมีบทบาทเป็นวิทยากร เช่น การนำสมาธิให้กับนักศึกษา การแนะนำนักศึกษาในเรื่องของการเจริญสติในชั้นเรียนวิชาเทอร์โมไดนามิกส์ การร่วมในวงสุนทรียสนทนาในชั้นเรียน การเขียนตอบในบันทึกการเดินทางของนักศึกษา การไปเข้าการอบรมเจริญสติกับนักศึกษา การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ใน

บทบาทเสมือนผู้ช่วยอาจารย์ (Teacher Assistant) ในชั้นเรียนวิชาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกับในชั้นเรียนวิชาศาสนาเปรียบเทียบ ที่ผู้วิจัยได้ร่วมในวงสนทริยสนทนาหรือที่เรียกในวิชาที่ว่า "สานเสวนา" โดยในบางครั้งได้มีส่วนช่วยในการให้คำแนะนำเกี่ยวกับเทคนิคแนวทางที่เหมาะสมของสนทริยสนทนาให้แก่นักศึกษาด้วย

อาจารย์ผู้สอนรวมถึงนักศึกษาในทุกชั้นเรียนได้แสดงความเป็นกันเอง และปฏิบัติต่อผู้วิจัยเป็นเสมือนสมาชิกคนหนึ่งในกลุ่มชนเล็กๆ นั้น แต่ละชั้นเรียนมีความสนิทสนมมากน้อยต่างกันไปตามแต่เวลาและโอกาสที่ได้มีปฏิสัมพันธ์กันนอกเหนือจากการเรียนในชั้น ในบางชั้นเรียน ผู้วิจัยได้มีโอกาสพูดคุยกับนักศึกษาอย่างไม่เป็นทางการ เช่น ในช่วงรออาจารย์เข้าสอนหรือหลังเลิกชั้นเรียน ทำให้ได้มีบทบาทในการให้คำปรึกษา แนะนำในเรื่องที่เป็นส่วนตัว เช่น ปัญหาความขัดแย้งกับเพื่อน แนวทางการเจริญสติ นอกจากนี้ยังได้พูดคุยกับอาจารย์ผู้สอนถึงการสอนในชั้นเรียน ร่วมปรึกษาหารือถึงการจัดกิจกรรมต่างๆ อย่างสม่ำเสมอตลอดภาคการศึกษา

2.3.2 สอบถามทัศนคติต่อชีวิตของผู้เรียน ก่อนเรียน (Pretest) และหลังเรียน (Posttest) โดยใช้คำถาม "อะไรคือเป้าหมายในชีวิตของเรา" จากการศึกษาเอกสารทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นที่มาของคำถามดังกล่าว นั่นคือ การศึกษาควรเอาชีวิตเป็นตัวตั้ง ดังที่ผู้รู้และปราชญ์หลายท่านอาทิ ท่านพุทธทาสภิกขุ และศ.นพ.ประเวศ วะสี ได้เคยกล่าวเอาไว้ นอกจากนี้พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ยังได้แสดงไว้ในหนังสือพุทธธรรมให้เห็นถึงความลุ่มลึกของกระบวนการศึกษาโดยเริ่มตั้งแต่การตอบคำถามในเรื่องชีวิตคืออะไร และหาคำตอบไปถึงว่าชีวิตเป็นอย่างไร เรื่อยไปจนถึงคำถามที่ว่า ชีวิตเป็นไปอย่างไร ซึ่งนับเป็นวัตถุประสงค์ของการจัดจิตตปัญญาศึกษาส่วนหนึ่งคือการให้ผู้เรียนได้รู้ว่าเรามีชีวิตอยู่เพื่ออะไร และให้ผู้เรียนได้เลือกวิถีการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมและมีความสุข

เมื่อได้คำตอบครบทั้ง ก่อนเรียน (Pretest) และหลังเรียน (Posttest) แล้วผู้วิจัยได้นำข้อมูลของนักศึกษาแต่ละคนมาเปรียบเทียบเพื่อดูการเปลี่ยนแปลงมุมมองต่อเป้าหมายของชีวิตโดยวิเคราะห์เปรียบเทียบในด้านต่างๆ อาทิ ด้านโลกทัศน์ การให้นิยามความสุข การคิดถึงคนรอบข้าง สังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

2.3.3 การเขียน journal ของนักศึกษา ผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือจากผู้สอนในการกำหนดให้นักศึกษาเขียนบันทึก (Experiential Learning Journal) เพื่อให้ได้ข้อมูลด้านความรู้สึกนึกคิด ทัศนคติ และพฤติกรรมของนักศึกษา ที่มีต่อเหตุการณ์ต่างๆ ที่ตนเองประสบหรือกำลังประสบอยู่ รวมทั้งที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาตนเอง การเขียนบันทึกถือเป็นเครื่องมือในการสะท้อนตนเอง (Seif-Reflection) จากกระบวนการเรียนรู้บนฐานจิตตปัญญาศึกษา ให้ผู้เรียนได้ทบทวน ไตร่ตรอง สะท้อนตนเองออกมาเป็นตัวอักษร ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารทำให้

ทราบว่าในปัจจุบันมีสถาบันการศึกษาในต่างประเทศหลายแห่งที่อาจารย์ผู้สอนใช้แนวทางการเขียนบันทึกเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการเรียนรู้ที่ต้องการให้ผู้เรียนได้หมั่นทบทวนตนเอง และยังเป็นเครื่องมือในการประเมินผลที่สำคัญอีกวิธีหนึ่งด้วย

2.3.4 สัมภาษณ์ผู้สอน (indepth interview) สัมภาษณ์ผู้สอนโดยกำหนดกรอบในการสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ยืนยันตรวจสอบกับข้อมูลที่ได้จากการสังเกต และการสนทนากลุ่มผู้เรียน เป็นการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) โดยผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์ผู้สอนทั้ง 3 ท่าน เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในภาคการศึกษานั้นๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับเหตุผลที่ใช้กระบวนการจัดตบัญญาศึกษา ความคาดหวังที่มีต่อการสอน กระบวนการเรียนการสอนที่จัดขึ้น และผลที่เกิดขึ้นจากการเรียนการสอนตามแนวจัดตบัญญาศึกษา รวมถึงข้อมูลเกี่ยวกับประสบการณ์ในการฝึกปฏิบัติยกระดับจิตใจของผู้สอน โดยใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง

2.3.5 การสนทนากลุ่มผู้เรียน (Focus Group) ผู้วิจัยใช้การสนทนากลุ่มผู้เรียนในการเก็บรวบรวมข้อมูลของแต่ละกรณีตัวอย่างรวมทั้งสิ้น 3 ครั้ง เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับทัศนคติที่มีต่อการเรียนในระดับอุดมศึกษา ทัศนคติต่อการเรียนการสอนในวิชานั้น รวมถึงทัศนคติที่มีต่อผู้สอน ซึ่งผู้วิจัยได้นัดหมายเพื่อสนทนากลุ่มผู้เรียนหลังจากสิ้นสุดการเรียนการสอนในแต่ละวิชา โดยวางแผนการสนทนา เวลา สถานที่ ผู้ร่วมสนทนา จัดเตรียมแนวคำถาม นัดหมาย เชิญสมาชิก จัดสนทนากลุ่ม บันทึกเสียงและทำการจดบันทึก

ครั้งที่ 1 การสนทนากลุ่มของนักศึกษากรณีตัวอย่างที่หนึ่ง มีนักศึกษาเข้าร่วมการสนทนากลุ่ม จำนวน 10 คน จัดเมื่อวันที่ 21 กันยายน 2549

ครั้งที่ 2 การสนทนากลุ่มของนักศึกษากรณีตัวอย่างที่สอง มีนักศึกษาเข้าร่วมการสนทนากลุ่ม จำนวน 9 คน จัดเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2550

ครั้งที่ 3 การสนทนากลุ่มของนักศึกษากรณีตัวอย่างที่สาม มีนักศึกษาเข้าร่วมการสนทนากลุ่ม จำนวน 8 คน จัดเมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2550

2.3.6 สัมภาษณ์ผู้เรียน (indepth interview) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นฐานของผู้เรียนในด้านต่างๆ เช่น พื้นฐานครอบครัว ความสนใจในอดีต และปัจจุบัน รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายใน เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) และเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จาก journal และผลการประเมินนักศึกษาจากอาจารย์และเพื่อน โดยผู้วิจัยคัดเลือกผู้เรียนจำนวน 6 คน ที่มีระดับการเปลี่ยนแปลงแตกต่างกัน โดยดูจากการ

เปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงของเป้าหมายชีวิตช่วง Pretest กับ Posttest ประกอบกับข้อมูลที่ได้จาก journal และการสัมภาษณ์ ว่ามีการเปลี่ยนแปลงในระดับน้อย 2 คน ระดับปานกลาง 2 คน และระดับมาก 2 คน เพื่อให้เห็นความแตกต่างของการเปลี่ยนแปลงในแต่ละระดับ

ผู้วิจัยได้เลือกนักศึกษา 6 คน จากชั้นเรียนของกรณีตัวอย่างที่สองเพื่อศึกษาวิเคราะห์ในเชิงลึก เนื่องจากเป็นชั้นเรียนที่นักศึกษาได้รับคำแนะนำถึงแนวทางในการเขียน Journal จากผู้สอนตั้งแต่ต้น ทำให้ได้ข้อมูลที่สามารถวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงได้ รวมถึงมีข้อมูลเพิ่มเติมจากการที่ผู้สอนได้กำหนดให้ผู้เรียนเขียนประเมินตนเอง และประเมินชั้นเรียนมาประกอบในการวิเคราะห์ข้อมูล

2.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากการวิจัย แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่

2.4.1 การวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขในการจัดการเรียนรู้ตามแนวคิดปัญญาศึกษาที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวผู้เรียน

2.4.2 การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของผู้เรียนในด้านต่างๆ

2.4.1 การวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขในการจัดการเรียนรู้ตามแนวคิดปัญญาศึกษาที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวผู้เรียน

จากข้อมูลที่ได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์ผู้สอนและนักศึกษา การเขียนบันทึกของนักศึกษาและการสนทนากลุ่มของทั้ง 3 ชั้นเรียน ผู้วิจัยจะได้นำมาวิเคราะห์เนื้อหาตามประเด็นต่างๆ ในกรอบแนวคิดของการวิจัย อันได้แก่ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยเกื้อหนุนของจิตตปัญญาศึกษาที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในให้ผู้เรียนเป็นผู้มีคุณธรรม ความดีงาม มีปัญญา รู้จักตนเองและเข้าใจผู้อื่น เป็นผู้ตื่นรู้ อยู่ดีมีสุข มีชีวิตที่ก่อประโยชน์เกื้อกูล

1) ปัจจัยภายใน หมายถึง คุณสมบัติของนักศึกษาที่ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษา ได้แก่ ความรักความเมตตา ความตระหนักรู้ ปัญญาญาณ การเห็นเชื่อมโยง การมีวิจรรณญาณ การคิดเชิงวิพากษ์ การมีประสบการณ์ตรง และการใคร่ครวญ

2) ปัจจัยภายนอก หมายถึง ตัวผู้สอน กิจกรรม รูปแบบ วิธีการหรือกระบวนการในการจัดการเรียนการสอนที่ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษา ได้แก่ กัลยาณมิตร แบบอย่างของผู้สอน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ บรรยากาศของความรักความเมตตา และการเรียนรู้แบบองค์รวม

3) ปัจจัยเกื้อหนุน หมายถึง บรรยากาศสภาพแวดล้อม และโครงสร้างทางการศึกษาที่ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษา ได้แก่ การจัดหลักสูตรกระบวนการจัดการเรียนรู้ การกำหนดเนื้อหา การจัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ วัฒนธรรมองค์กร การจัดแหล่งเรียนรู้ และการประเมินผลโดยให้ความสำคัญกับผลที่ได้จากการเรียนรู้บนฐานจิตตปัญญาศึกษาจากการประเมินการเปลี่ยนแปลงภายในของผู้เรียนที่เกิดขึ้น

2.4.2 การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของผู้เรียนในด้านต่าง ๆ

1) วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของผู้เรียนจากการตั้งคำถาม “อะไรคือเป้าหมายชีวิตของเรา” เปรียบเทียบก่อนเรียน (Pretest) และหลังเรียน (Posttest)

ในการเก็บข้อมูลส่วนนี้ผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลจากนักศึกษาในกรณีตัวอย่าง 2 กรณี เนื่องจากกรณีที่ตัวอย่างที่สามผู้สอนขาดสอนเป็นเวลานาน ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในชั้นเรียนได้เพียง 5 สัปดาห์ ทำให้มีช่วงเวลาจำกัดในการเก็บข้อมูลโดยการใช้เครื่องมือที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวัดทัศนคติต่อชีวิต นับว่าเป็นช่วงเวลาที่ไม่เหมาะสมต่อการใช้คำถามดังกล่าว เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาเปรียบเทียบ

การวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลของทั้งสองกรณี ผู้วิจัยได้กำหนดตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงของผู้เรียนโดยได้จากการวิเคราะห์เอกสาร ถึงผลที่เกิดขึ้นจากการสอนตามแนวจิตตปัญญาศึกษาจากเอกสาร งานวิจัยต่างๆ การวิเคราะห์และจัดจำแนกเนื้อหาของการเขียนสะท้อนตนเองของผู้เรียนในเอกสารต่างๆ เช่นใน journal ในการเขียนประเมินตนเอง และในบันทึกการสนทนากลุ่ม นำมาเป็นประเด็นในการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) โดยให้คำอธิบายตัวบ่งชี้ด้านต่างๆ ไว้ดังนี้

ด้านโลกทัศน์ หมายถึง มุมมองที่มีต่อโลกและชีวิต วิธีคิด การให้คุณค่า ความหมายต่อประสบการณ์ เหตุการณ์ หรือ สิ่งต่างๆ

การให้นิยามความสุข หมายถึง การให้ความหมายกับสิ่งที่คิดว่าเป็นความสุข เช่นความสุขทางกาย ทางวัตถุ หรือการมีความสุขสงบสุขในจิตใจ

การนึกถึงคนรอบข้าง หมายถึง ความต้องการที่จะทำบางสิ่งบางอย่างเพื่อคนในครอบครัว เช่นพ่อแม่ ญาติพี่น้อง

การนึกถึงสังคมและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความต้องการที่จะทำบางสิ่งบางอย่างเพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม

2) การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของผู้เรียนจากการเขียนบันทึกการเดินทาง (Journal) จำนวน 6 กรณีศึกษา

การวิเคราะห์ข้อมูลในส่วนนี้เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากการเขียน journal ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งมีข้อมูลที่ละเอียด และลึกซึ้งมากกว่าการตอบคำถาม Pretest-Posttest ผู้วิจัยได้เลือกตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลง 3 ตัวบ่งชี้ได้แก่ โลกทัศน์ ความตระหนักรู้ และการเห็นความเชื่อมโยง เนื่องจากเป็นคุณลักษณะที่เป็นตัวหลักๆ ของคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้เรียนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา และยังเป็นตัวบ่งชี้ที่สามารถครอบคลุมถึงคุณสมบัติในด้านอื่น เช่น ความเข้าใจตนเองและผู้อื่น การนึกถึงผู้อื่น โดยให้ความหมายเพิ่มเติมไว้ดังนี้

ความตระหนักรู้ หมายถึง การมีสติ ระลึก รู้ เข้าใจสภาวะที่เกิดขึ้นภายในตนและมีความสามารถในการควบคุมตนเองให้อยู่ในสมดุล

การเห็นความเชื่อมโยง หมายถึง ความเข้าใจถึงที่มาที่ไป ของเหตุปัจจัยต่างๆ ที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน

ขั้นตอนที่ 3 (D2) การประชุมผู้เชี่ยวชาญเพื่อประเมินและพัฒนารูปแบบ

ผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดประชุมผู้เชี่ยวชาญ เพื่อนำเสนอรูปแบบกระบวนการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education) ในระดับอุดมศึกษาที่ได้จากการศึกษาวิจัยให้ผู้เชี่ยวชาญได้ร่วมกันประเมินพิจารณาและเสนอแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบและความเหมาะสมในการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาไทย โดยจัดการประชุมขึ้นที่คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 11 เมษายน 2550 ระหว่างเวลา 13.00-16.00 น. โดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้เชี่ยวชาญในเรื่องจิตตปัญญาศึกษา หรือเป็นผู้ที่ทำงานเกี่ยวข้องในด้านนี้ รวมถึงอาจารย์ผู้สอนรวมทั้งสิ้น 13 ท่าน ได้แก่

1. ศ.นพ.ประสาน ต่างใจ
2. นายสุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์
3. ผศ.ดร.จุมพล พูลภัทรชีวิน
4. อ.ทรงพล เจตนาวณิชย์
5. ผศ.ดร.บุษบง ดันติวงศ์
6. รศ.ดร.ปารีชาติ วัลย์เสถียร
7. ผศ.นพ.ธนา นิลชัยโกวิทย์
8. ผศ.ดร.ปารีชาติ สุวรรณบุบผา
9. ผศ.ดร.จารุพรรณ กุลดิลก
10. ผศ.ดร.เกียรติวรรณ อมาตยกุล

11. ดร.เยาวดี สุวรรณาคะ
12. บาทหลวงวิวัฒน์ แพร์สิริ
13. ดร.พงษ์ธร ตันติฤทธิ์ศักดิ์

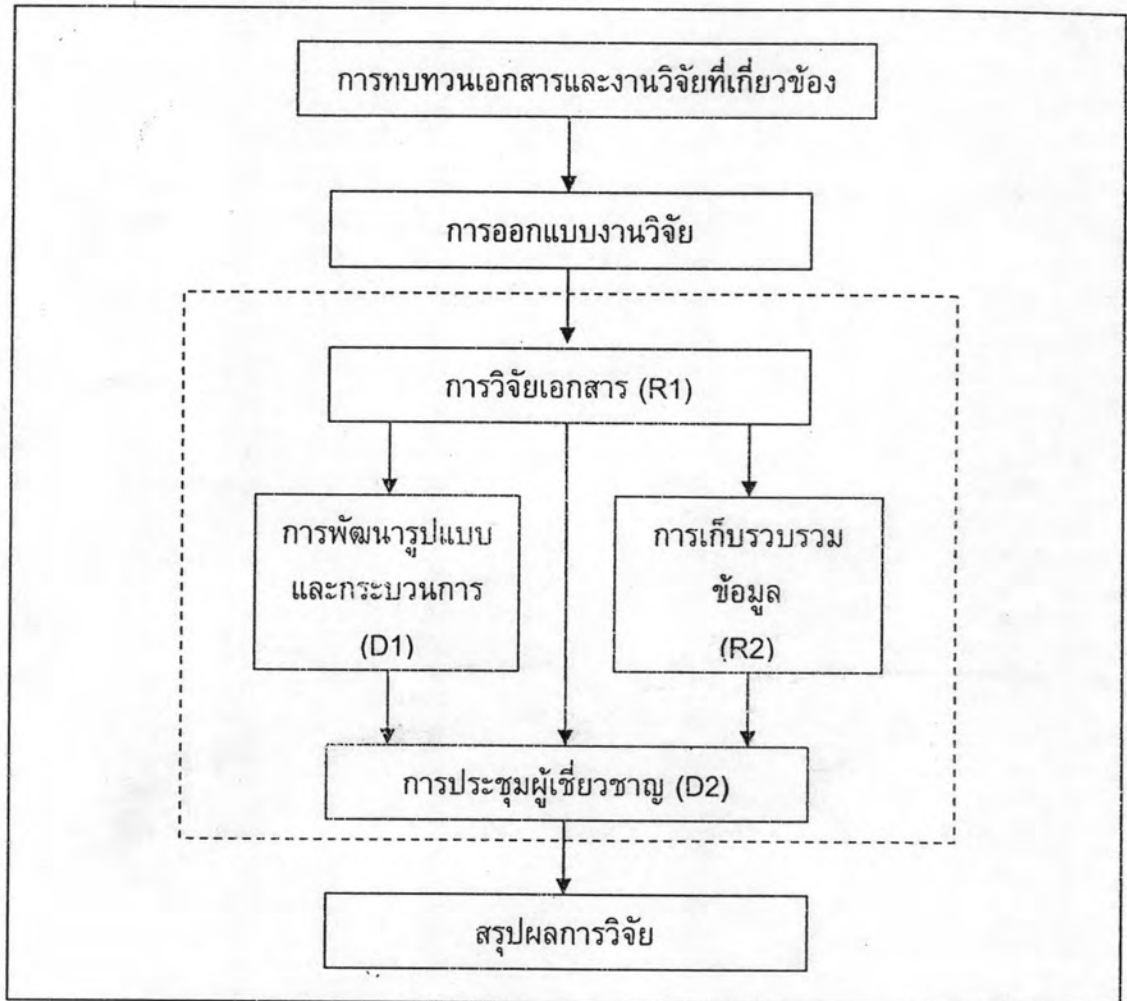
ผู้ทรงคุณวุฒิผู้เชี่ยวชาญที่เข้าร่วมรับฟังผลการวิจัยได้ให้ข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมข้อคิดเห็นดังกล่าวมาสนับสนุนในส่วนการอภิปรายผลและสังเคราะห์เป็นข้อเสนอต่อการจัดจิตตปัญญาศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาไทย

ขั้นตอนที่ 4 สรุปลผลการวิจัย และจัดทำรายงานการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยได้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ใน 3 บทต่อจากนี้ คือ

- บทที่ 4 เป็นผลที่ได้จากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับการจัดจิตตปัญญาศึกษาในนานาประเทศ
- บทที่ 5 เป็นผลการเข้าร่วมกระบวนการอบรมพัฒนาอาจารย์ผู้สอนจิตตปัญญาศึกษา
- บทที่ 6 เป็นผลจากการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและการประเมินการเปลี่ยนแปลงของผู้เรียนซึ่งนับเป็นผลจากการจัดการเรียนรู้จิตตปัญญาศึกษาในสามรายวิชา

ขั้นตอนการวิจัยทั้ง 4 ขั้นตอนได้นำเสนอให้เห็นชัดเจนและสรุปเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

รูปที่ 10 แผนภูมิแสดงขั้นตอนการวิจัย 4 ขั้นตอน